

На правах рукопису

САВКА
Віктор Євгенович

**СОЦІАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ
СУЧАСНОЇ СІЛЬСЬКОЇ СІМ'Ї:
ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ**

Спеціальність 22.00.03 — соціальна структура,
соціальні інститути та соціальні відносини

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття вченого ступеня кандидата
соціологічних наук

Дисертацією є рукопис.

AB 34.985

Дисертацію виконано в Державному університеті
"Львівська політехніка"

Науковий керівник - доктор філософських наук Гринів О.І.
Офіційні опоненти: - доктор філософських наук Мокляк М.М.
- кандидат філософських наук Лавриненко Н.В.
Провідна організація: Інститут регіональних досліджень
НАН України (Львів)

Захист відбудеться "28" червня _____ 1996 р. о (10) годині
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.01.08.01 у Інституті
соціології НАН України за адресою: 252021 Київ, вул.Шовковична 12.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці
Інституту соціології НАН України.

Автореферат розіслано " " _____ 1996 р.

Вчений секретар спеціалізованої
вченої ради

Вишняк О.І.
кандидат філософських наук

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

00777042 (R)

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

AB - 34.985

Актуальність теми дослідження. Проблема сім'ї приділяють велику увагу уряди, вчені, громадськість всіх цивілізованих країн світу. За рішенням Генеральної Асамблеї ООН 1994 рік був проголошений Міжнародним роком сім'ї. Це пояснюється значимістю ролі родини в сучасному суспільстві. Зростання інтересу до вивчення життєдіяльності сім'ї, модернізації її соціального потенціалу спричиняється загостренням проблем пошуку адекватних демократичному суспільству шляхів самореалізації особистості, нарощенням тенденції до приватизації особистісного життя громадян та становленням нового балансу суспільних і особистих орієнтирів, мотивів, стимулів життєдіяльності людини.

Українська родина зустрічається не тільки з об'єктивними труднощами, які зумовлюються зміною ролі сім'ї у світовій цивілізації в кінці ХХ століття. Її становище ускладнюється і тим, що вона функціонує в суперечливих умовах кризового, перехідного суспільства. В її соціальному потенціалі негармонійно поєднуються характеристики, властиві сім'ї тоталітарного суспільства та паростки нових, котрі відповідають вимогам демократичної системи суспільного устрою. На використанні потенцій сім'ї робиться акцент у пошуках шляхів утвердження держави, відродження нації, оскільки це забезпечує, з одного боку, - природний поступ суспільства, а з другого - не вимагає значних капіталовкладень, дає довготривалі результати. Особлива увага в зв'язку з цим звертається на сільську родину, яка має стати однією з основних ланок ринкової системи аграрного виробництва та базовим інститутом

громадянського суспільства. Сім'я має не тільки ефективно функціонувати в умовах сучасного суспільства, але і стимулювати становлення нового соціально-економічного ладу. Таким чином, соціально-економічні і, врешті-решт, політичні зміни в українському суспільстві тісно пов'язані з проблемою приведення соціального потенціалу сільської сім'ї у відповідність до нових суспільних реалій та її перетворенням в одну з основних рушійних сил розвитку сучасного села, суспільства в цілому.

Необхідною передумовою вироблення програми соціально-економічних перетворень села, джерелом її інформаційного забезпечення і методичного обґрунтування є соціологічний аналіз стану та тенденцій розвитку соціального потенціалу сім'ї, опрацювання поточних та довготривалих прогнозів його розвитку.

Актуальність теми дослідження зумовлена також недостатнім висвітленням означених проблем у науковій літературі, потребою всебічного критичного аналізу нинішнього стану одного з найважливіших чинників, які визначають соціально-економічний, демографічний та духовний розвиток сучасного села, становлення нового типу особистості селянина, суспільства в цілому, є перспективним у пошуку шляхів їх подальшого прогресу - соціального потенціалу родини в сучасному українському селі.

Ступінь опрацювання проблеми. Аналізом різних аспектів функціонування сім'ї, її соціального потенціалу і способів та масштабів його реалізації залежно від системи суспільних чинників займалися філософи, починаючи з античних часів.

Селянську родину в Україні, її функціонування в системі

соціальних інститутів села вивчали М.Костомаров, В.Гарновський, А.Ефименко, І.Франко, М.Грушевський.

У перші роки Радянської влади проблемами соціології української сім'ї плідно займалися А. Хоменко та В.Дмитровський. В силу об'єктивних причин до 50-60-х років соціологічні дослідження сім'ї на Україні, як і в цілому в СРСР, практично не проводилися. За останні десятиліття проблеми функціонування сім'ї зайняли одне з провідних місць у роботах соціологів колишнього Радянського Союзу і України зокрема. В нашому дослідженні проаналізовано ряд фундаментальних робіт, які визначали розвиток соціології сім'ї в СРСР* а також праці, присвячені соціології сільської сім'ї**.

Особливості функціонування української сім'ї, деякі напрями реалізації її соціального потенціалу знайшли своє відображення у працях етнографів та етносоціологів О.М. Кравця, В.І.Наулко, В.В. Миронова, А.П. Пономарьова / проблеми модифікації національно-культурних особливостей організації сім'ї, сімейного побуту в зв'язку із змінами в політичному,

* Королев Ю.А. Брак и развод. - М., 1978;

Харчев А.Г. Брак и семья в СССР. Опыт социологического исследования. - М., 1979; Янкова З.А. Городская семья - М., 1979; Соловьев Н. Я. Семья в социалистическом обществе. - М., 1981; Елизаров В. В. Перспективы исследования семьи. - М., 1987; Языкова В. С. Мир семьи: ожидания и реальность. - М., 1987; Мацковский М. С. Социология семьи. Проблемы теории, методологии и методики. - М., 1989;

** Панкратова М.Г. Сельская семья в СССР. - М., 1974; Фи-

соціально-економічному розвитку суспільства/, * спеціалістів у галузі педагогіки Е.І. Сявавко та М.Г. Стельмаховича / питання міжособових відносин в родині, зміни у обов'язі, спрямованості, шляхах та методах реалізації виховних функцій сім'ї/ ** демографа Л.В.Чуйко / соціально - демографічна проблематика шлюбно-сімейних стосунків, зокрема у кризових ситуація' .***

Цікаві думки про специфіку функціонування української родини, зокрема про її вплив на формування ментальності народу, кореляцію особливостей формування та функціонування сім'ї з національним характером містяться в роботах авторів, які донедавна з політичних причин були недоступними для вітчизняних дослідників: В. Янева, Б. Цимбалістого, М. Шлемкевича.****

Незважаючи на те, що українські дослідники зробили вагомий внесок у вивчення названих проблем, до цього часу ще

люкова Л. Ф. Сельская семья. - Минск, 1979; Симуш П.И. Облик хозяина земли: новейшие и традиционные черты. - М., 1987.

* Кравець О.М. Сімейний побут і звичаї українського народу. -К., 1966; Наулко В.И., Миронов В.В. Культура и быт украинского народа. - К.,1977; Пономарев А.П. Развитие семьи и брачно-семейных отношений в Украине. - К.,1988.

** Сявавко Е.І. Українська етнопедагогіка в її історичному розвитку. - К.,1974; Стельмахович М.Г. Народне дитинство. -К.,1991;

*** Чуйко Л. В. Браки и разводы. -М.,1975;

**** Янів В. Українська вдача і наш виховний ідеал.//

немає цілісної соціологічної картини розвитку української родини, зміни її соціального потенціалу в часи тоталітарної системи та її розпаду і періоду переходу до демократії.

Велика увага проблемам функціонування сільської сім'ї, формування та використання її соціального потенціалу приділялася в роботах дослідників країн так званого "реального соціалізму".* Викладений у них матеріал особливо цінний з огляду на те, що навіть в часи тоталітарних режимів у тих країнах зберігалися елементи ринкового господарства, а отже і соціальний потенціал сім'ї не зазнав таких втрат, як у Радянському Союзі.

Визначенню одного з головних виявів реалізації соціального потенціалу родини - взаємодії сім'ї з іншими соціальними інститутами, систематизації її соціальних функцій відво

Лі- топис Червоної Калини.-1992.-№ 6-7.-С.6-23; Цимбау'стий Б. Родина і душа народу // Українська душа.-К.,1992.-С.63-93; Шлемкевич М. Загублена українська людина.-К., 1992.

Szepanski I. Elementarne pojecia socjologii.- Warszawa,1970; Piwowarski W. Przemiany w strukturze i funkcjach rodziny.- W-wa., 1972; Kocik L. Przeobrazenia funkcji wspulczesnej rodziny wiejskiej.- Wroclaw, 1976; Tyszka Y. Socyologia rodziny.- W-wa., 1979; Adamski F. Socyologia malzenstwa i rodziny.- W-wa., 1984; Ignar S. Rodzina chlopska i gospodarstwo rolne. W-wa.,1986; Gospodarka rodzinna w rolnictwie. Terazniejszosc i przyszlosc. Pou red. F.Tomczaka.- W-wa., 1988; Витек К. Проблемы супружеского

дяться чимало уваги в роботах багатьох соціологів*. Однак відмінність в їх підходах до розв'язання проблем, з одного боку, і якісні зміни, пов'язані з переходом до нового ступеня політичного та соціально-економічного розвитку суспільства, - з другого, ставлять це питання по-новому і вимагають дослідження.

У 80-ті роки радянські соціологи зосередилися на пошуку шляхів використання потенціальних можливостей сім'ї для хоча б часткового /відповідно до тодішніх умов/ подолання кризових явищ у тих сферах, де вони набули особливого гострого характеру: відтворенні соціально-професійної структури часелення, забезпеченні села робочою силою через стримання масової міграції до міст і відповідну організацію системи соціально-професійної орієнтації молоді**.

Зваживши складність нових проблем і неможливість їх розв'язання традиційними методами, прихильники одержавленого

благополуччя. / пер. с чешск. / - М., 1988; Кубадинскі П. Долг семейный и общественный. / пер. с болг. / - М., 1988.

* Див. напр.: Васильева Е. И. Семья и ее функции. - М., 1975; Харчев А. Г. Брак и семья в СССР. - М., 1979; Янкова З. А. Городская семья. - М., 1979; Левин Б. М., Петропч М. В. Экономическая функция семьи. - М., 1984; Магочовский М. С. Социология Проблемы теории, методологии и методики. - М., 1989; Чухно В. П. Общество и семья: вчера, сегодня, завтра. - Донецк, 1990.

** Пав шенков Е. М. Профессиональная ориентация учащихся. - К., 1983; Семья и воспроизводство структуры трудовой занятости. - К., 1984; Гордієнко Л. М. Крива зміна се-

сільського господарства, погодилися на певні відступи від соціалістичних канонів, що виявилось, зокрема, у спробах перетворення сільської сім'ї у відносно автономну соціально-економічну одиницю, яка б інтегрувалася у існуючу колгоспно-радгоспну систему. Вивченню цих проблем присвячені роботи Г.І. Шмельова, А.Б.Крисального, С.А. Тивончука, М.І. Копанева, Г.В.Чубукова, Л.О. Шепотько, І.В. Прокопи*.

Становлення української держави, її курс на утвердження демократичного ринкового суспільства, поставили нові завдання перед українськими дослідниками. Аналіз кризових явищ в агропромисловому комплексі України, обґрунтування нових концептуальних підходів до формування багатокладного ринкового аграрного виробництва, дослідження шляхів реформування сільського господарства, в тому числі і за рахунок актуалізації потенційних можливостей сім'ї, викладено у працях економістів та вчених-аграрників, опублікованих на початку 90-х років**.

ла.-К., 1987; Лавриченко Н.В., Небоженко В.С. Роль семьи в трудовом воспитании.-К., 1988; Якуба К.І. Поліпшення використання трудових ресурсів села.- К., 1989; Социальные ресурсы и социальная политика.-М., 1990.

* Шмелев Г.И. Личное подсобное хозяйство: возможности и перспективы.-М., 1983; Шмелев Г.И. Семья с рет подряд.-М., 1987; Крисальный А.В., Тивончук С.А. Новые формы кооперации в АПК.- М., 1987; Шепотько Л.О., Прокопа І.В. Господарство особисте - вигода спільна.- К., 1989; Копанев Н.Г. Семейный и личный подряд на селе.- М., 1989.

** Сургай І.Г. Сільське господарство України: уроки ми-

У названих дослідженнях значний інтерес становлять фактологічні дані про хід реорганізації колгоспів та радгоспів у господарства, засновані на засадах реальної кооперації, новій майновій основі, про розвиток фермерства, що має безпосереднє відношення до зміни соціального потенціалу сільської родини, відкриття нових можливостей для його відновлення, нарощення та реалізації.

Незважаючи на це, в соціологічній науці практично відсутні глибокі дослідження впливу сучасного соціуму, котрий перетворюється в ході становлення ринкової економічної системи, демократизації суспільства, на сім'ю, її соціальний потенціал. Не проаналізовані також основні тенденції змін, що детермінуються як загальноцивілізаційними, так і специфічними для певної країни чинниками. Відсутність наукових досліджень потенційних можливостей сільської сім'ї частково компенсується науково-публіцистичними публікаціями. Проте їм властиві традиційні вади журналістського, публіцистичного підходу до висвітлення проблеми: фрагментарність, несистемність, відсутність глибокого аналізу проблеми, слабка емпірична база, кон'юнктурність.

ного і сучасний курс. - К., 1991; Лукінов І. Економічний розвиток села і аграрна політика на сучасному етапі. // Економіка України. - 1991. - №10. - С. 3-14; Малиєнко А. М. К вопросу о кризисных явлениях в сельскохозяйственном производстве Украины. // Вісник аграрної науки. - 1991. - №7. - С. 13-21; Стеблицкий П. А. Социально-экономические условия развития фермерских хозяйств на Украине. // Вісник аграрної науки. - 1991. - №8. - С. 21-29; Радченко В., Агафонов М. Перетворення сучасних господарств

Таким чином, хоча в сучасній соціологічній літературі висвітлено ряд важливих аспектів формування та реалізації соціального потенціалу сім'ї, ця проблема ще вимагає проведення системних досліджень теоретичного та прикладного характеру. Без цього не може бути мови про вироблення ефективної сімейної політики держави та програм соціально-економічного перетворення села, зокрема його фермеризації.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є теоретичне осмислення сутності соціального потенціалу сільської сім'ї, характеристика його окремих складників та чинників, котрі визначають формування соціального потенціалу сім'ї, передумов і шляхів його реалізації. Для досягнення поставленої мети вирішено такі завдання:

- охарактеризовано основні напрями життєдіяльності сім'ї шляхом аналізу системи її функцій, через які соціальний потенціал родини може бути актуалізований;

- досліджено передумови реалізації сім'єю всіх функцій та умови подальшого нарощення її соціального потенціалу через вивчення соціуму, в якому функціонує сім'я, зокрема впливу основних чинників соціально-економічного розвитку села на еволюцію сім'ї та її соціального потенціалу;

на орендні підприємства. // Економіка України. - 1994. - № 2. - С. 57-63; Рубан Ю. Етнологічні та методичні питання створення концепції розвитку сільського господарства. // Економіка України. - 1994. - № 1. - С. 50-53; Малес М. В., Стратілат О. А. керівництво розвитком АПК у системі економічної функції держави. // Вісник аграрної науки. - 1994. - № 4. - С. 28-34.

- вивчено умови відтворення соціально-професійної структури та соціуму села в цілому, а в кінцевому підсумку і самої сільської сім'ї, котрі зосереджуються в ній самій, є її властивістю і сутнісною характеристикою. Це простежено на прикладі аналізу здійснення сучасною сільською сім'єю функції соціально-професійної орієнтації дітей;

- проаналізовано один із шляхів пошуку нарощення соціального потенціалу найпоширенішого в сучасній Україні типу родини - нуклеарної сім'ї: через вивчення формування і функціонування родинних груп /об'єднань споріднених сімей/.

В роботі досліджується сучасна сільська сім'я як узагальнений суспільний тип родини. Водночас звертається увага, що обсяг та форми реалізації соціального потенціалу в різних соціально-економічних, соціально-демографічних та інших видах сільської сім'ї будуть істотно відрізнятися.

Об'єктом дослідження є сучасна сільська сім'я як соціальний інститут і мала група, котра в умовах кризового соціуму здійснює пошук оптимальних шляхів та форм реалізації своїх соціальних потенцій.

Предметом дослідження виступає формування та реалізація соціального потенціалу сім'ї в процесі переходу українського села до ринкових форм організації праці.

Реалізуючи вказаний підхід, автор усвідомлює, що не всі аспекти означеної проблеми висвітлені однаково повно та глибоко. Це зумовлено складністю предмету, його багатовимірністю, відносною обмеженістю інформаційної бази дослідження. Теоретико-методологічну базу дослідження становлять методи структурно-функціонального аналізу, які дозволяють оха-

рактизувати основні зміни в сім'ї під впливом чинників соціуму, модифікації її соціального потенціалу, окреслити перспективи їх подальшого розвитку. В роботі використано принцип системного підходу до предмету дослідження, основні положення якого в соціології сім'ї були опрацьовані М.С.Мацковським*. Цей підхід дозволяє інтегрувати методи аналізу сім'ї, як соціального інституту та як малої групи і найповніше відповідає предмету дослідження: різноплановому і комплексному.

Емпіричну основу роботи становлять матеріали державної статистики, опубліковані результати соціологічних досліджень із вказаної проблеми. Нами було також проведене соціологічне дослідження ролі сучасної сільської сім'ї в соціально-професійній орієнтації дітей у формі анкетування, об'єктом якого ми обрали 500 випускників 24 середніх загальноосвітніх шкіл 5 районів /Бродівський, Городоцький, Золочівський, Жидачівський, Перемишлянський/ Львівської області та 150 вчителів і спеціалістів сільського господарства у цих же селах, які виступали в якості експертів.

Виходячи з цього, нами були складені два опитувальні листи "Роль сім'ї в соціально-професійній орієнтації сільських школярів" для роботи з випускниками СШ та вчителями і спеціалістами сільського господарства. Обидві анкети склалися так, щоб їх результати можна було порівняти.

Окрім того, з допомогою довідок за спеціально розробленою формою, проведене соціолого-статистичне дослідження

* Див.: Мацковский М.С. Социология семьи. Проблемы теории, методологии и методики. - М., 1989. - С.25-30.

соціально-економічного та демографічного становища 13.605 сімей у 54 селах названих районів Львівщини з метою вивчення чинників, які впливають на формування і функціонування родинних груп.

Зібраний за допомогою опитувальних листів матеріал, було опрацьовано на ЕОМ. Заповнені відповідальними працівниками сільської адміністрації довідки опрацьовувалися вручну. Обстеження проводилося в лютому-травні 1993 року. Анкетне опитування та заповнення довідок проводилося при безпосередній участі автора із залученням у ряді випадків учителів шкіл, які були попередньо детально проінструктовані.

У роботі також використані матеріали дослідження "Сім'я та шлюб очима молоді" Українського НДІ проблем молоді /керівник - О.О.Яременко/, проведеного у 1994 році в 10 областях України, зокрема на Львівщині, яких було охоплено 1438 осіб.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше здійснено комплексний соціологічний аналіз сутності соціального потенціалу сільської сім'ї в умовах тоталітарного режиму, його краху та переходу до демократії і ринкової економіки.

На захист вносяться положення, які містять наукову новизну:

- соціальний потенціал сім'ї - це її сукупна здатність до виконання своїх функцій у певному соціумі, спосіб організації, регулювання виконання системи соціальних функцій родини, що спрямована на задоволення суспільних потреб, запитів індивідів - членів сім'ї, також самої родини;

- найрозвиненіший соціальний потенціал мають ті сім'ї та родинні групи, котрі виконують у повному обсязі макси-

мально можливу для даної історичної, соціально-економічної ситуації кількість функцій, а їх сукупність складає певну гармонійну єдність:

- соціальні функції родини об'єднуються в такі групи: прокредитивні; виховання та соціалізації; господарські; духовної рекреації та організації вільного часу;

- всі функції сім'ї мають потрібну спрямованість: на задоволення потреб, вимог суспільства, самої родини, її членів;

- реалізація функцій сім'ї має на меті не тільки задоволення тих потреб, які дали їй назву, а й консолідацію самої сім'ї, її самозбереження та самовдосконалення;

- якісні зміни у організації та функціонуванні суспільної системи в цілому викликають відповідні модифікації у соціальному потенціалі сільської сім'ї і водночас родина, як до певної міри автономний соціальний інститут, зберігає у своєму соціальному потенціалі в латентному стані такі елементи, які не відповідають вимогам соціуму і можуть як гальмувати його розвиток, так і служити чинником його прогресу;

- шляхи та способи реалізації потенційних можливостей сім'ї можуть бути внутрішньо непослідовними і суперечливими, що ускладнює актуалізацію потенціалу родини в цілому;

- схильність сучасної сільської сім'ї до кооперації своїх зусиль у соціально-професійній рентації дітей з іншими соціальними інститутами - це вияв усвідомленого родиною своєї ролі як одного із агентів соціалізації та водночас - наслідок недостатності розвитку окремих складників її соціального потенціалу;

- в результаті пошуку сучасною малодітною нуклеарною

сім'єю шляхів нарощення свого соціального потенціалу, пристосування до умов соціуму виникає родинна група - стабільне об'єднання споріднених автономних сімей, що виступають єдиним цілим при досягненні своїх довготермінових економічних, соціальних, демографічних та духовних потреб, інтересів і призначене для стимулювання, оптимізації життєдіяльності всіх сімей, які входять до такої асоціації зокрема і групи в цілому, нарощення соціального потенціалу окремо взятої сім'ї;

- утворення та функціонування родинних груп є виявом високого рівня розвитку якісних вимірів соціального потенціалу сучасної нуклеарної сім'ї - її пластичності та здатності пристосовуватися до умов соціуму і впливати на його зміну у вигідному для себе напрямі;

- система соціальних функцій родинних груп в цілому аналогічна системі функцій сімей, які входять до її складу, хоч у їх реалізації втрачаються природно-біологічні аспекти і посилюються власне соціальні.

Науково-практичне значення роботи полягає у висвітленні актуальних проблем формування та реалізації соціального потенціалу сучасної сільської сім'ї, та в частковому опрацюванні методики їх аналізу. Її результати можуть бути використані для дослідження питань формування та функціонування соціальних інститутів в умовах нестабільного соціуму, зокрема у перехідному суспільстві.

Положення дисертації можна застосувати при виробленні прогнозів розвитку сім'ї, сімейної політики держави, програм соціально-економічних перетворень, фермеризації села, законодавства, яке регулює діяльність соціальних інститутів у

посттоталітарному суспільстві.

Окрім положення роботи використовуються при читанні курсів соціології та політології, авторського спецкурсу "Соціологія сім'ї", введеного до програми Державного університету "Львівська політехніка" з 1992 року.*

Апробація роботи. Основні ідеї дисертації обговорювалися на наукових конференціях викладачів Держуніверситету "Львівська політехніка" у 1989-1995 роках, міжнародних, всеукраїнських та регіональних конференціях: "Культура і перебудова: діалектика духовних процесів" /Львів, 1990/; "Філософія. Культура. Цивілізація." /Львів, 1991/; "Сучасне село України: шляхи виходу з кризи" /Умань, 1992/; "Духовна діяльність та її специфіка" /Запоріжжя, 1993/; "Природа, феноменологія та динаміка конфліктів у сучасному світі" /Чернівці, 1993/; "Проблеми розвитку соціології на сучасному етапі" /Київ, 1993/; "Молода сім'я у кризовому соціумі" /Київ, 1993/; "Україна: становлення незалежності" /Одеса, 1993/.

Структура роботи визначається специфікою теми, метою і основними завданнями дослідження. Дисертація складається із вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаної літератури та додатків.

* План спецсемінару "Соціологія сім'ї". //Плани авторських спецсемініарів з політології для студентів 4 і 5 курсів усіх спеціальностей. - Львів, 1993. - С.66-73.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми, проаналізовано стан її вивчення, визначені мета і завдання, предмет та об'єкт дослідження, з'ясовані теоретична та методологічна основа і емпірична база дисертації, описано інструментарій проведеного крето-соціологічного дослідження та сформульовано його основні гіпотези, виділено положення, що становлять наукову новизну і виносяться на захист, висвітлено їх прикладну значимість та основні сфери застосування.

Перший розділ "Соціальний потенціал сучасної сільської сім'ї та його реалізація в системі функцій" складається з двох параграфів. У першому параграфі "Методологічні засади соціологічного аналізу соціального потенціалу сім'ї" узагальнено результати вивчення дослідниками колишнього СРСР та України, проблем формування і реалізації соціального потенціалу особистості, соціальних інститутів та малих груп, сформульовано основні методологічні принципи аналізу проблеми взаємовідносин сім'ї та інших соціальних інститутів, у яких виявляється соціальний потенціал родини. Висвітлено специфіку вияву цих взаємин в українському суспільстві та особливості формування і функціонування української родини. її соціального потенціалу. Обґрунтовано спосіб аналізу соціального потенціалу сім'ї через характеристику системи функцій і дано визначення категорії "соціальний потенціал сім'ї".

У другому параграфі "Соціальні функції сучасної сільської сім'ї як спосіб реалізації її соціального потенціалу" соціальні функції родини характеризуються як такі, що спря-

мовані на задоволення не тільки потреб, які дали назву функціям, але й на її самозбереження та самовдосконалення. У них переплітаються інтереси суспільства, сім'ї, особистості. Пропонується новий підхід до систематизації функцій сім'ї. Виходячи з комплексного, багатоаспектного і не завжди однозначного характеру взаємодії особистості, сім'ї та суспільства, вирізняються не окремі функції сім'ї, а групи функцій, у котрих об'єднується однорядкові напрями цієї взаємодії. Це дозволяє побудувати містку, але негроміздку систему функцій сім'ї, придатну для наукового обігу та наближену до соціальних реальностей, дає можливість конкретизувати у спеціальних дослідженнях окремі вузькоспрямовані функції всередині виділених груп, вивчати серед них певчу ієрархію.

Охарактеризовано також об'єктивні та суб'єктивні чинники, які формують систему функцій сім'ї, її соціальний потенціал. При аналізі окремих груп функцій сім'ї особлива увага звертається на аналіз господарських функцій. Їх нові аспекти.

Обґрунтовуються критерії оцінки рівня розвитку соціального потенціалу сім'ї, доводиться, що найрозвиненіший соціальний потенціал мають ті сім'ї, які виконують максимально можливу в даній соціально-історичній ситуації кількість функцій, і їх сукупність складає гармонійний ансамбль. Сім'ї з високорозвинутим соціальним потенціалом здатні адаптуватися до умов змінного соціуму, розвиватися і, водночас, впливати на зміну соціуму в бажаному для них напрямі.

У другому розділі "Вплив основних чинників соціально-економічного розвитку села на еволюцію сім'ї, формування її соціального потенціалу" досліджується недостатньо опрацьована у вітчиз-

знятій соціології проблема впливу найважливіших соціально-економічних чинників на формування соціального потенціалу сільської сім'ї від становлення тоталітарної системи до нинішнього часу. Підкреслюється, що ці чинники мали і тепер носять історичний, системний, внутрішньо суперечливий характер. На різних етапах розвитку суспільства у цій системі виділялися певні доміанти, зв'язки взаємопідпорядкування та взаємозумовленості. Їх дія мала неоднозначний, різноспрямований характер, зумовлений, з одного боку, внутрішніми, а з другого - соціально-територіальними, соціально-професійними, соціально-демографічними, національно-культурними та іншими особливостями родини. У того ж, сама сім'я - це складний і суперечливий соціальний феномен, що завжди зберігає певну автономію щодо зовнішніх впливів, має деяку інертність. В зв'язку з цим вона не тільки підпорядковує чася диктату суспільних умов і виробила зумовлений ними соціальний потенціал, а й зберегла у латентному стані певні елементи соціального потенціалу, які не були реалізовані в умовах тоталітаризму і повинні актуалізуватися тепер, стати базовою фермеризації села, відродження багатокладної ринкової економіки. Водночас нинішні проблеми у проведенні реформ аграрного комплексу спричинені, зокрема, інерційним розвитком сільської сім'ї, труднощами подолання тих складників її соціального потенціалу, котрі не відповідають нинішнім соціально-економічним реаліям. Вказана проблема розглядається в контексті зміни с/ теми господарських функцій сільської сім'ї та зумовлених нею перетворень у формал організації сімейно-шлюбних відносин, виконання родиню інших своїх

функції і, відповідно, - в соціальному потенціалі сім'ї в цілому.

На основі проведеного дослідження прогноуються напрямки розвитку сільської сім'ї, її соціального потенціалу, можливі труднощі у відродженні певних елементів соціального потенціалу традиційної сільської сім'ї та шляхи їх подолання.

У третьому розділі "Сільська сім'я в системі соціально-професійної орієнтації молоді", зокрема у його першому параграфі "Агенти соціально-професійної орієнтації та їх вплив на формування життєвого вибору молодих людей" на основі результатів проведеного соціологічного дослідження у формі анкетування випускників сільських середніх шкіл, аналізуються форми та методи впливу найважливіших агентів соціально-професійної орієнтації школярів (школи, селянських спілок, середніх спеціальних навчальних закладів, засобів масової комунікації, груп однолітків, родичів), визначається рівень їх авторитетності для школи і т. д. Висвітлюються основні вади та слабкі місця перелічених агентів соціально-професійної орієнтації.

У другому параграфі "Роль сім'ї в соціально-професійній орієнтації сільської молоді" розглядаються проблеми формування ціннісних, мотиваційних установок випускників шкіл у їх соціально-професійному виборі під впливом родини. Аналізується внутрішня суперечність соціально-професійного вибору випускників середніх шкіл. Зокрема, виділяються такі звані "перехідні види діяльності" молоді людини, яка ще не зробила остаточного вибору, зумовлені обмеженістю її життєвого досвіду та недостатньою ефективністю дії агентів

соціалізації. Підтримка сім'єю такої форми поведінки дітей, її схильність до координації своїх зусиль з іншими інститутами розглядається нами як вияв усвідомлення родиню своєї ролі - одною з агентів системи соціалізації молоді та як ознака недостатності розвитку окремих складників її соціального потенціалу.

Характеризуються нові можливості, форми та методи реалізації сім'єю соціально-професійного впливу на дітей в умовах становлення ринкової економіки, зокрема: розширення можливостей початкової фахової підготовки в сім'ї, - осередку організації виробництва, спільна праця всіх поколінь родини в одному колективі. Відзначається зростання важливості чинника надання батьківською сім'єю певного соціального статусу та стартової економічної бази молодшому поколінню. На прикладі навчання дітей у сім'ї різним видам побутової та виробничої праці простежується відмінність у підході сільської родини до соціально-професійної орієнтації, частково соціалізації в цілому, синів і дочок, що має важливе значення для прогнозування процесів відтворення соціально-демографічної та соціально-професійної структури села.

У чвертому розділі "Родинні групи як спосіб нарощення соціального потенціалу сільської сім'ї у сучасних умовах" аналізується порівняно новий та практично не висвітлений у вітчизняній соціології феномен - родинні групи. Висувається та обґрунтовується гіпотеза, що в основі формування родинних груп лежить суперечність розвитку організаційних форм сімейно-шлюбних взаємин: між тенденцією до нуклеаризації сім'ї, її економічної, соціальної та духовної самостійності, з одного

боку, і прагненням до збереження єдності роду, культивування кровно-споріднених зв'язків між усамостійненими сім'ями, зокрема, батьківською та сім'ями дорослих дітей, з другого. Показується якісна відмінність між родинною групою та складною розширеною сім'єю, що полягає у високому рівні автономії окремих сімей, можливості їх самостійного функціонування без істотних втрат для себе. Досліджується система функцій родинних груп та чинників, які впливають на їх становлення і розвиток, а, отже, і на зміни в соціальному потенціалі.

Значне місце займає аналіз системи господарських функцій родинних груп, що дозволяють нарощувати соціально-економічний потенціал як окремих сімей - членів об'єднання, так і групи в цілому. Обґрунтовується твердження про те, що хоча економічні чинники виступають важливим моментом у складанні родинних груп в нинішніх умовах, все ж у їх основі лежать соціальні та духовно-емоційні чинники.

При дослідженні соціальних аспектів економічної діяльності родинних груп, характеризуються їх позитивні (спільна праця поколінь одного роду, їх взаємча підтримка) та негативні (гальмівний тиск старшого покоління на молодше, що може викликати ефект "усереднення" особистості) сторони.

Обґрунтовується теза, що максимальний соціальний потенціал може сформуватися у родинних групах, котрі складаються із сімей, що знаходяться на різних етапах життєвого циклу, охоплюють представників різних соціально-професійних верств, які живуть у місті та в селі.

Виникаючи в процесі пошуку нинішньої малою нуклеарною сім'єю засобів компенсації свого обмеженого потенціалу, ро-

динна група дозволяє чаростити можливість окремої автономної сімейної ланки. Так досягається подвійний результат: з одного боку, кожна окрема сім'я зберігає свою самостійність і відносну незалежність, а з другого, - може шляхом кооперації із спорідненими сім'ями реалізувати такі завдання, які їй самій не під силу. Родинна група також продукує власні інтереси, котрі, хоч і базуються на прагненнях автономних сімей, при певних обставинах можуть частково суперечити їм, коректувати їх.

Аналіз становлення та функціонування родинних груп свідчить про порівняно низький розвиток кількісних вимірів соціального потенціалу нуклеарних сімей. Водночас - це вияв їх пластичності та динамізму, присутності у нуклеарної сім'ї ресурсів для пошуку виходу із скрутної ситуації. А це говорить про високий рівень розвиненості якісних аспектів соціального потенціалу сім'ї, її здатність пристосовуватись до умов соціуму та змінювати його.

У висновках узагальнено викладені в дисертації положення, сформульовано практичні рекомендації, які можуть застосовуватися у виробленні сімейної політики держави, спрямованої на активізацію сільської сім'ї у реформуванні суспільства.

Додаток складають зразки опитувальних листів "Роль сучасної сільської сім'ї у соціально-професійній орієнтації молоді" (один - для роботи з випускниками шкіл, другий - із вчителями, спеціалістами сільського господарства) та зразок довідки, для соціолого-статистичного дослідження соціально-економічного та демографічного становища сімей.

Основний зміст дисертаційного дослідження викладений у:
статтях: Розвиток сімейно-шлюбних відносин у середовищі се-
льства західних областей УРСР/проблеми формування і функці-
онування сімейних груп.//Шляхом Великого Жовтня. Вісник
ЛПІ.-Львів, 1989.-С. 93-99; Процес політичної соціалізації:
сучасні підходи.// Політологічний вісник.-К., 1993.-С. 83-90
/у співавторстві/; Сім'я як інститут політичної соціалізації
та етнізації особистості.//Політологічний вісник. Вип. 3.-К.,
1994.-С. 127-134; матеріалах конференцій: Тенденції розвитку
сучасної сільської сім'ї.//Культура і перебудова: діалектика
духовних процесів. Тези доповідей республіканської науково-
практичної конференції. Ч. 2.-Львів, 1990.-С. 77-79; Відродження
деяких форм традиційних відносин в сучасному селі.// Філо-
софія. Культура. Цивілізація. Тези доповідей республіканської
науково-практичної конференції.- Львів, 1991.-С. 90-91; До
питання про формування соціальної бази фермеризації сучасно-
го сільського господарства.//Сучасне село України: шляхи ви-
ходу з кризи. Тези доповідей республіканської науково-прак-
тичної конференції. Ч. 2.-Умань, 1992.-С. 23-25; Національний ха-
рактер як чинник формування сім'ї.//Духовна діяльність та її
специфіка. Тези доповідей міжнародної наукової конференції.
Ч. 3.-Запоріжжя, 1990.-С. 29-30; Особистість-сім'я-суспільство:
причини конфліктів у взаєминах. //Природа, феноменологія та
динаміка конфліктів у сучасному світі. Тези доповідей міжна-
родної науково-практичної конференції. Ч. 2.- Чернівці, 1993.-
С. 90-91; Молода сім'я в сучасному селі: пошук шляхів нарощен-
ня соціального потенціалу.// Матеріали засідання секції
"Соціологія молоді" міжнародної науково-практичної конфе-

ренції "Проблеми розвитку соціології на сучасному етапі" та науково-практичної конференції "Молода сім'я у кризовому соціумі" - К., 1993. - С. 127-129; Проблеми сім'ї в політичній боротьбі. // Україна: становлення незалежності. Всеукраїнська наук.-практ. конф. Доповіді і виступи. Ч. 3. - Одеса, 1993. - С. 89-91.

Савка В.Е. Социальный потенциал современной сельской семьи: проблемы формирования и реализации. Диссертация на соискание учёной степени кандидата социологических наук по специальности 22.00.03-социальная структура, социальные институты и социальные отношения. Государственный университет "Львовская политехника", 1995.

Защищается рукопись, в которой проанализированы актуальные проблемы формирования и реализации социального потенциала современной сельской семьи. Характеризуются сущность социального потенциала сельской семьи, отдельные составные и факторы, определяющие его формирование, предпосылки и пути реализации. Проанализирован наиболее распространённый в современном селе вариант наращивания социального потенциала нуклеарной малолетней семьи: через составление и функционирование семейных групп.

Результаты исследования внедрены при разработке и чтении курсов политологии, социологии, авторского спецкурса "Социология семьи" в Государственном университете "Львовская политехника" (Львов).

Savka.V.E. Social potential of modern rural family: problems of formation and realization. The dissertation is submitted in fulfillment of the requirement for the degree candidate in sociological sciences in speciality 22.00.03: social structure, social institutes and social relation. State University "Lvivska Politechnica", 1995.

This work is dedicated to the actual problems of formation and realization of social potential of the modern rural family. Author characterize factors, that determine the process of formation of the social potential of the family, premises and ways of its realization. Autor analyze the most videspread variant of increasing of social potential of nuclear scauty children family - the creation and function of family groups.

Author has realized the inculcation of the results of this research in elaborationand reading of corses of politology,sociology,author's course of sociology of family in the State University "Lvivska polytechnica" (Lviv).

Ключові слова: сільська сім'я, соціальні функції сім'ї, соціальний потенціал сім'ї, родинна група.

Савка

447222

АВ 34.985

Підписано до друку 14.05.96. Формат паперу $60 \times 84^{1/16}$. Папір офсетний.
Друк. офсетний. Ум. друк. арк. 1,62. Ум. фарб. відб. 1,67. Зам. 849.

Навчально-виробничі майстерні Львівського поліграфічного технікуму
290004, м. Львів, вул. Винниченка, 12.